

вул. Інститутська, 21/8
01008, м. Київ, Україна

Tel.: (+380 44) 253 2203
Fax.: (+380 44) 226 3427
E-mail: hotline@ombudsman.gov.ua
[http:// www.ombudsman.gov.ua](http://www.ombudsman.gov.ua)

21/8, Instytutska str.
Kyiv, 01008, Ukraine

№ 1-2245/17-107

« 05 » жовтня 2017 р.

Конституційний Суд України

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПОДАННЯ

щодо офіційного тлумачення частини першої статті 9 Конституції України

1. Відповідно до частини першої статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Відповідно до частини першої статті 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у 1997 році, Україна взяла на себе зобов'язання гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції (статті 1 Конвенції).

Зміст положень Конвенції тлумачаться і конкретизуються в рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) (стаття 32 Конвенції).

Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів договір повинен тлумачитись добросовісно відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору (частина перша статті 31 Віденської конвенції). Для цілей тлумачення договору контекст охоплює, крім тексту, включаючи преамбулу й додатки:

а) усяку угоду, яка стосується договору і якої було досягнуто між усіма учасниками у зв'язку з укладенням договору; б) усякий документ, складений одним або кількома учасниками у зв'язку з укладенням договору і прийнятий іншими учасниками як документ, що стосується договору (частина друга статті 31 Віденської конвенції).

Поряд з контекстом враховуються:

а) усяка наступна угода між учасниками щодо тлумачення договору або застосування його положень;

б) наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення;

с) будь-які відповідні норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між учасниками (частина третя статті 31 Віденської конвенції).

Тлумачення Конвенції надається Європейським судом в постановлених ним рішеннях у справах проти держав, які ратифікували Конвенцію. З огляду на зміст статті 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів тлумачення норм Конвенції має враховуватись в поряд з текстом самої Конвенції.

Відповідно до п. 1 статті 46 Конвенції Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.

Поряд з положеннями міжнародних договорів національне законодавство України також встановлює обов'язковість застосування Конвенції та практики Європейського суду. Відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 30, ст.260*) суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Згідно статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 50, ст.540*) якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

2. Аналіз судових рішень свідчить, що суди неоднозначно застосовують положення статті 9 Конституції України, коли йдеться про застосування Конвенції та рішень Європейського суду.

Так, у справі № 359/5631/16-п Бориспільський міськрайонний суд Київської області (постанова від 29.07.2016р.) з посиланням на статтю 9 Конституції України суд та рішення Європейського суду, постановлені не проти України, вирішив не застосовувати додаткове покарання, а саме конфіскацію вилученої валюти, хоча стаття 471 Митного кодексу України не передбачає умов, коли таке покарання не застосовується. Вказане рішення було залишено без змін постановою Апеляційного суду Київської області від 09.09.2016 р.

У справі № 725/855/16-п Апеляційний суд Чернівецької області (постанова від 19 квітня 2016 року) вказав, що 17.07.1997 р. Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, яка згідно статті 9 Конституції України та статті 19 Закону України «Про міжнародні договори» є частиною національного законодавства і має пріоритетне значення. Виходячи з такого тлумачення статті 9 Конституції України, суд у цій справі дійшов висновку, що у випадку, якщо стягнення у вигляді конфіскації майна не забезпечить балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту права власності конкретної особи, то суд має право не накладати таке стягнення навіть у випадку, коли воно передбачене положеннями Митного кодексу України як обов'язкове.

У справі № 728/1259/17 Бахмацький районний суд Чернігівської області (рішення від 13.07.2017 р.) застосував правові позиції Європейського суду у

рішеннях, постановлених проти інших держав, для обґрунтування того, чому він бере до уваги в якості доказу документ, виданий установою, що знаходиться на окупованій території, всупереч прямій нормі Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», яка вказує, що такий документ є недійсним і не створює правових наслідків (частини друга та третя статті 9 Закону).

У справі № 2а-2855/11/1270 (ухвала від 04.06.2013 р.) Донецький апеляційний адміністративний суд вказав :

«Згідно зі статтею 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, відповідно до статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства України.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яку ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», є нормою конституційного характеру, яка встановлює права та свободи особи, зобов'язання держави щодо їх реалізації. Як норма міжнародного права України Конвенція є ієрархічно вищою за норми національного законодавства. Відповідно при застосуванні Законів України та Конвенції пріоритет має віддаватися останній. Конвенція є нормативно-правовим актом, який може застосовуватися безпосередньо суб'єктами правозастосовчої діяльності без додаткової імплементації її положень у національне законодавство. Вона ставить відповідні вимоги до національних нормативних актів та впливає на практику застосування законодавства. Її застосування ґрунтується на судовій практиці Європейського суду з прав людини, який уточнює зміст конкретних прав та свобод, закріплених у Конвенції, шляхом динамічного тлумачення її норм з метою якнайефективнішого захисту прав людини.

Згідно із статтею 17 Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права (відповідно до статті 1 у цьому Законі терміни вживаються в такому значенні: Конвенція - Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згода на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; практика Суду - практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини).

Відповідно до параграфу 72 рішення Європейського суду з прав людини від 25 липня 2002 року (рішення чинне з 06 листопада 2002 року) у справі «Совтрансавто-Холдінг» проти України» у будь-якому спорі рішення суду, яке вступило в законну силу, не може бути поставлено під сумнів (аналогічний висновок мається також і в рішенні Суду по справі «Брумареску проти Румунії», параграф 61).

Враховуючи вищевикладене, суд першої інстанції не може ставити під сумнів рішення Алчевського міського суду Луганської області від 27 липня 2010 року у справі № 2-4911/2010, яке набрало законної сили.».

Інші судді також вдаються до аналогічного застосування рішень Європейського суду, в яких надається тлумачення Конвенції, таким чином застосовуючи Конвенцію як нормативно-правовий акт, який має вищу юридичну силу відносно національного закону (постанова Апеляційного суду Чернівецької області від 06.07.2015 р., справа № 725/3154/15-п, постанова Апеляційного суду Закарпатської області від 10.10.2016 р., № 308/8341/16-п). При чому, суди застосовують як рішення Європейського суду щодо України, так й щодо інших держав.

Крім того, у контексті порушеного питання також варті уваги Окремі думки суддів щодо відповідних питань.

Так, наприклад, у Окремій думці стосовно постанови Верховного Суду України від 12.04.2016 року суддя Верховного Суду України Самсін І.Л. вказав:

«17 липня 1997 року Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі - Конвенція).

Відповідно до статті 9 Конституції в Україні чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які є частиною національного законодавства України.

Крім того, за загальним правилом, у разі виникнення правових колізій щодо невідповідності закону України міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, слід застосовувати міжнародний договір.

Конвенція та протоколи до неї передбачають захист основних прав та свобод людини, які потребують забезпечення в повсякденному житті та мають соціальну, політичну, економічну та громадянську спрямованість.

Дотримання положень Конвенції державами-учасницями забезпечено через такий контролюючий механізм, як Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ).

З метою удосконалення системи дотримання прав та свобод людини, забезпечених як Конвенцією, так і Конституцією, законодавець з прийняттям Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» на національному рівні закріпив практику ЄСПЛ як джерело права.

Статтею 17 вказаного вище Закону передбачено застосування судами при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

У такий спосіб законодавець закріпив пріоритетне значення не тільки положення Конвенції, а й практики ЄСПЛ над національним законодавством України, що у свою чергу, є позитивним чинником для забезпечення принципу верховенства права.

У рішенні від 9 січня 2013 року у справі № 21722/11 «Олександр Волков проти України» ЄСПЛ зазначив, що відповідальність за порушення суддею присяги є безумовно дисциплінарною відповідальністю.

Суд встановив порушення статті 8 Конвенції - чинна на той час національна дисциплінарна процедура не відповідає вимогам чіткості та передбачуваності закону з огляду, зокрема, на:

- відсутність строку давності притягнення до дисциплінарної відповідальності за порушення присяги судді;

- відсутність часових рамок для розгляду та прийняття рішення з таких питань;

- відсутність «шкали санкцій» для їх пропорційного застосування;

- нечіткість поняття «порушення присяги» як в законодавстві, так і в практиці та широкі повноваження (також з огляду на нове законодавство, хоч воно і не застосовувалось у справі) щодо його тлумачення та застосування відповідним дисциплінарним органом; майже будь-який дисциплінарний проступок судді міг бути розтлумачений як достатня підстава для обвинувачення у порушенні присяги;

- відсутність належного механізму перегляду рішень дисциплінарного органу.

Суд дійшов висновку, що такий підхід, коли строк притягнення до дисциплінарної відповідальності у дисциплінарних справах, які стосуються суддів, є невизначеним, становить серйозну загрозу принципу юридичної визначеності, у зв'язку з чим визнав, що мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Оскільки на час набрання чинності рішенням ЄСПЛ від 9 січня 2013 року у справі № 21722/11 «Олександр Волков проти України» у законодавстві України не було унормовано строк притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення присяги, про що наголошено і в самому рішенні, то національним судам при вирішенні таких справ для уникнення порушень пункту 1 статті 6 Конвенції, необхідно було самостійно визначатися зі строками притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.»

В Окремій думці у справі за заявою захисника Гнатюк Г.І. в інтересах засудженого ОСОБА_2 щодо постанови Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 квітня 2017 року (далі – ВСУ) суддя Верховного Суду України Пошва Б.М. вказав:

«У справах щодо України практика Суду, маючи пріоритетне значення як міжнародний договір, є обов'язковою до виконання українськими судами і всіма державними органами у справах щодо України, відповідно до статті 46 Конвенції, і положень частини першої статті 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року.

Частиною першою статті 13 цього Закону передбачено «заходи загального характеру, які вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді». Зокрема, для судів таким заходом «є зміна практики застосування чинного законодавства».

Наведене законодавче забезпечення підтверджує наявність правових підстав для зміни практики українськими судами, в т.ч. для виправлення судових помилок та недоліків судочинства через дію верховенство права.

Такий обов'язок суддів передбачено частиною 1 статті 129 Конституції згідно якої «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права».

На те, що спори мають вирішуватись національними судами з дотриманням вимог Конвенції, що розтлумачені в рішеннях Європейського суду, вказує і сам Суд. Так, наприклад, у справі «Базальт-Імпекс проти України» (заява № 39051/07, від 01.12.2011 р.), Європейський суд визнав порушення п. 1 статті 6 Конвенції в зв'язку з тим, що Верховний Суд України, постановивши рішення у справі заявника, вийшов за межі своїх повноважень, які встановлено в Господарському процесуальному кодексі. Вчинивши так, Верховний Суд України не дотримався вимоги п.1 статті 6 Конвенції щодо розгляду справи «судом, встановленим законом». У цій справі Європейський суд звернув увагу, що всупереч ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» Верховний Суд України проігнорував висновки Європейського суду, викладені у рішенні у справі «Сокурєнко і Стригун проти України», яке на час провадження у справі заявника вже було перекладено українською мовою і надруковано в офіційному юридичному виданні.

Узагальнюючи вказані правові позиції судів та суддів, вбачається, що положення статті 9 Конституції України розуміється як таке, з якого випливає, що правові позиції щодо тлумачення Конвенції, викладені в рішеннях Європейського суду як проти України, так й проти інших держав, підлягають застосуванню при вирішенні справ судами. При чому, у разі якщо застосування відповідного національного законодавства призведе до порушення Конвенції, справу необхідно вирішувати із застосуванням правових позицій Європейського суду, а не національного законодавства. Відповідно, правовим позиціям Європейського суду надається пріоритетне значення відносно національного законодавства.

3. Однак, існує й інша судова практика з цього питання.

Так, наприклад, в Ухвалі від 21.04.2016 р. по справі № 6-756ц16 Верховний Суд України вказав:

«З приводу посилання ОСОБА_1 на вищезазначені рішення Європейського суду з прав людини (далі - Суд) варто вказати наступне.

Як зазначає заявник, рішення Суду у справах «Подбіелські та ППУ Полпуре проти Польщі», «Крейц проти Польщі», «ФК Мретебі проти Грузії» мають прецедентний та доктринальний характер для органів державної влади України.

Так, дійсно відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Одночасно, у статті 1 цього Закону зазначено, що поняття «рішення» за вказаним законом означає: а) остаточне рішення Суду у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) остаточне рішення Суду щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення Суду щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення Суду про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України.

А згідно з частиною першою статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.

У наведених вище справах Україна не була стороною, тому положення вказаних рішень Суду не мають прецедентний характер у даній справі та не можуть бути застосовані до правовідносин щодо обчислення судового збору, його сплати, а також звільнення осіб від його сплати, які регулюються національним законодавством України.

Щодо доктринального характеру рішень Суду, то доктринальні положення не є джерелом права за українським законодавством.»

Аналогічного висновку Верховний Суд України дійшов у справах № 6-967ц16 (ухвала від 07.06.2016 р.), № 6-758ц16 (ухвала від 25.04.2016 р.).

Відповідно, Верховний Суд України розділяє практику Європейського суду на рішення проти України як ті, які є джерелом права в Україні, та рішення щодо інших держав, чітко вказуючи, що останні не мають правового значення, оскільки постановлені не проти України, і правові позиції, викладені у рішеннях проти інших держав, не є джерелом права для України.

У справі № 428/4059/15-к, оскаржуючи ухвалу слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до неповнолітнього учня 10-ого класу, захисник посилався на рішення Європейського суду у справах «Харченко проти України» та «Клішин проти України» (ухвала Апеляційного суду Луганської області від 20.05.2015р.). У апеляційній скарзі захисник стверджував, що відповідно до тлумачення Конвенції, наданого Європейським судом у цих справах, при розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою судом обов'язково має бути розглянута можливість застосування інших (альтернативних) запобіжних заходів. Так, дійсно в рішенні по справі «Харченко проти України» Європейський суд визнав порушення Україною положень п. 3 статті 5 Конвенції, зокрема, з огляду на відсутність розгляду судом можливості застосувати альтернативні триманню під вартою запобіжні заходи (рішення від 10.02.2011р № 40107/02, п. 80). Розглянувши аргументи захисника, Апеляційний суд Луганської області вказав, що «доводи захисника Особа 2 щодо можливості застосування до Особа 3 запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, апеляційний суд вважає безпідставними, оскільки відповідно до ч. 5 ст. 176 КПК України запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених в тому

числі статтями 258-258-5 КК України. За таких обставин апеляційний суд вважає, що підстав для скасування ухвали слідчого судді немає».

Відповідно, у даній справі захисник стверджував про порушення судом першої інстанції вимог Конвенції, оскільки суд не врахував відповідну правову позицію Європейського суду у справі «Харченко проти України», згідно з якою національний суд при розгляді питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою мав розглянути можливість застосування альтернативного запобіжного заходу і відповідні аргументи викласти в рішенні суду. Надаючи відповідь на цей суттєвий аргумент захисника, колегія суддів суду апеляційної інстанції вказала на його безпідставність, оскільки норма національного закону не дозволяє застосування альтернативного запобіжного заходу.

Таким чином, суд апеляційної інстанції надав пріоритетного значення положенню національного закону відносно положень Конвенції, розтлумачених в рішеннях Європейського суду.

Аналогічного висновку дійшов Апеляційний суд Луганської області у справі № 428/7921/15-к, ухвала від 07.09.2015 р.

4. Відповідно до частини четвертої статті 51 Закону України «Про Конституційний Суд України» (*Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 35, ст.376*) у конституційному поданні щодо офіційного тлумачення Конституції України зазначаються конкретні положення Конституції України, які потребують офіційного тлумачення, та обґрунтування підстав, які спричинили потребу в тлумаченні. Необхідність в тлумаченні частини першої статті 9 Конституції України в аспекті порушених в поданні питань зумовлюється наступним.

Аналіз вказаної судової практики свідчить про неоднакове розуміння судами місця та ролі Конвенції як міжнародного договору в національній правовій системі, а також рішень Європейського суду. Одні суди вказують, що джерелом права в Україні є тільки рішення Європейського суду у справах проти України. Інші суди застосовують також й рішення, постановлені проти інших держав.

Щодо пріоритетності вимог Конвенції відносно національного законодавства також діаметрально протилежні позиції. Так, в одних справах суди застосовують правові позиції Європейського суду, коли вбачають, що застосування національного законодавства призведе до порушення вимог Конвенції. В інших справах суди не приймають аргументи сторін щодо необхідності застосування правових позицій Європейського суду, мотивуючи це тим, що таке застосування суперечить нормі національного законодавства.

Існування такого неоднозначного розуміння міжнародного договору як частини національного законодавства, в свою чергу, призводить до неоднозначної практики вирішення спорів, що підриває стабільність судової практики, призводить до не прогнозованості висновків суду та порушення принципу правової визначеності. Крім того, це призводить до систематичного недотримання Україною своїх міжнародних зобов'язань щодо гарантування кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Такий стан судової практики також зумовлює неможливість спрогнозувати потреби системи освіти, насамперед юридичної. Адже у разі якщо джерелом

права є виключно рішення Європейського суду, постановленні проти України, включення в навчальні програми питань щодо практики Європейського суду стосовно інших держав є безцільним з точки зору набуття практичних навичок її застосування в національній правовій системі. У разі якщо все ж таки така практика є джерелом права в Україні і суди мають її застосовувати навіть, коли національне законодавство передбачає інший порядок вирішення спірних питань, питання з практики Європейського суду щодо інших держав обов'язково мають бути включені до освітніх програм юридичних факультетів.

Крім того, вирішення порушеного питання також важливе для законопроектної діяльності. У разі якщо дійсно доктринальні положення правових позицій Європейського суду не є джерелом права для України, відповідно їх не потрібно враховувати при законотворчій діяльності.

Якщо позиція, висловлена суддею Донецького апеляційного адміністративного суду в рішенні у справі № 2а-2855/11/1270 (ухвала від 07.06.2013 р.) щодо конституційного характеру положень Конвенції та можливості її застосування безпосередньо суб'єктами правозастосовчої діяльності без додаткової імплементації її положень у національне законодавство, є правильною, незастосування її судами при вирішенні спорів має бути безумовною підставою для скасування прийнятих рішень.

Відповідно, неоднозначне розуміння місця та ролі Конвенції в правовій системі України як міжнародного договору дійсно призводить до негативних наслідків для багатьох сфер суспільного життя, що зумовлює практичну необхідність в тлумаченні положення частини першої статті 9 Конституції України.

З огляду на вказане та керуючись статтями 101 і 147, п. 2 частини першої та частиною другою статті 150 Конституції України (*Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 30, стаття 141*), п. 2 частини першої статті 7, статтею 50, п.2 частини першої та частиною четвертою статті 51 Закону України "Про Конституційний Суд України" (*Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 35, ст.376*), п. 3 частини першої статті 13 та статтею 15 Закону України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" (*Відомості Верховної Ради України, 1998, N 20, ст.99*),

ПРОШУ:

Надати офіційне тлумачення положенням частини першої статті 9 Конституції України в контексті наступних питань:

- 1. Якщо Конвенцією, вимоги якої розтлумачено в рішеннях Європейського суду як проти України, так і проти інших держав, встановлені інші правила, ніж ті, що встановлені національним законодавством, чи мають застосовуватись вимоги Конвенції як нормативно правового акта вищої сили? Іншими словами, чи є Конвенція нормативно правовим актом вищої сили відносно норм законодавства, прийнятого національними органами?**
- 2. Чи є рішення Європейського суду, постановлені у справах не проти України, джерелом права в Україні?**

У конституційному провадженні за цим поданням братиму участь особисто.

Додатки:

1. Конституція України (витяг).
2. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (витяг).
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів (витяг).
4. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (витяг).
5. Закон України «Про міжнародні договори України» (витяг).
6. Постанова Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 29.07.2016р. по справі № 359/5631/16-п.
7. Постанова Апеляційного суду Київської області від 09.09.2016 р. по справі № 359/5631/16-п.
8. Постанова Апеляційного суду Чернівецької області від 19 квітня 2016 р. по справі № 725/855/16-п.
9. Рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 13.07.2017 р. по справі № 728/1259/17.
10. Ухвала Донецького апеляційного адміністративного суду від 04.06.2013 р. по справі № 2а-2855/11/1270.
11. Постанова Апеляційного суду Чернівецької області від 06.07.2015 р., справа № 725/3154/15-п.
12. Постанова Апеляційного суду Закарпатської області від 10.10.2016 р., № 308/8341/16-п.
13. Окрема думка стосовно постанови Верховного Суду України від 12.04.2016 року судді Верховного Суду України Самсіна І.Л.
14. Окрема думка судді Верховного Суду України Пошви Б.М. до постанови Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 квітня 2017 року.
15. Ухвала Верховного Суду України від 21.04.2016 р., № 6-756ц16.
16. Ухвала Верховного Суду України від 07.06.2016 р., № 6-967ц16.
17. Ухвала Верховного Суду України від 25.04.2016 р., № 6-758ц16.
18. Ухвала Апеляційного суду Луганської області від 20.05.2015р. по справі № 428/4059/15-к.
19. Ухвала Апеляційного суду Луганської області від 07.09.2015 р. по справі № 428/7921/15-к.
20. Стислий виклад рішення Європейського суду з прав людини від 01.12.2011 р. у справі «Базальт-Імпекс проти України», заява № 39051/07.
21. Рішення Європейського суду з прав людини від 01.12.2011 р. у справі «Базальт-Імпекс проти України», заява № 39051/07.

Валерія Лутковська